

Курєнкова А. В. Формування соціально-комунікативної компетентності старших дошкільників з порушеннями інтелектуального розвитку засобами сюжетно-рольової гри. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 016 – Спеціальна освіта. Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, МОН України, Суми, 2021.

У дисертації досліджено проблему формування соціально-комунікативної компетентності старших дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку засобами сюжетно-рольової гри.

Автором вперше розроблено, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено модель формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із порушенням інтелекту, уточнено сутність поняття «соціально-комунікативна компетентність дошкільників із порушенням інтелектуального розвитку», її структурні компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-змістовий, діяльнісний, суб'єктний); розроблено критерії (соціально-мотиваційний, соціально-когнітивний, соціально-діяльнісний, соціально-особистісний), показники до них (інтерес до ігрової діяльності, соціальні знання, соціальні вміння та навички, соціальні якості) та охарактеризовано рівні (початковий, середній, достатній та високий) сформованості соціально-комунікативної компетентності дошкільників із порушенням інтелектуального розвитку.

Практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в розробці і впровадженні у практику спеціальних закладів дошкільної освіти та з інклюзивним навчанням комплексу сюжетно-рольових ігор, спрямованих на формування соціально-комунікативної компетентності та методичних рекомендацій щодо їх корекційної спрямованості, діагностичних матеріалів дослідження. Авторські

напрацювання можуть бути використано у системі вищої освіти під час викладання навчальних дисциплін у студентів спеціальності 016 Спеціальна освіта, проходження ними педагогічної практики, науково-дослідної роботи студентів магістратури, аспірантів, докторантів.

У результаті теоретичного аналізу автором виявлено, що на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення феномену «соціально-комунікативна компетентність». Результати проведеного теоретичного дослідження дозволили узагальнити наукові погляди на сутність даного поняття у трьох аспектах: перший розглядає соціально-комунікативну компетентність у контексті процесу соціалізації особистості; другий – з позиції теорії соціальних ролей, які людина виконує протягом життя; третій – як продукт соціальної ситуації розвитку.

Було уточнено поняття «соціально-комунікативна компетентність» у досліджуваному контексті і, визначено, що «соціально-комунікативна компетентність дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку» - це початкові соціальні компетенції (уявлення, знання, уміння, навички) та соціальні якості особистості, що необхідні дітям для успішної соціальної адаптації, інтеграції взаємодії у типових соціальних ситуаціях».

Ґрунтуючись на дослідженнях Н. Калініної та Л. Сохань уточнено структуру соціально-комунікативної компетентності дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку, що складається із: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-змістового, діяльнісного та суб'єктного компонентів з відповідними до них елементами.

Найбільш дієвим засобом формування соціально-комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку визначено сюжетно-рольову гру, оскільки вона є провідним видом діяльності у цьому віці, доступною для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку і надає широкі можливості для набуття ними соціального досвіду. Утім, питання формування соціально-комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку із порушенням

інтелектуального розвитку засобом сюжетно-рольової гри залишається недостатньо вивченим.

На констатувальному етапі дослідження описано організацію і методику дослідження, проведено аналіз практики формування соціально-комунікативної компетентності у дітей досліджуваної категорії, отримано вихідні данні щодо рівнів і особливостей її сформованості у старших дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку.

Проведений аналіз практики засвідчив недостатній рівень обізнаності педагогічних працівників (вчителів-дефектологів, вихователів, логопедів, психологів та соціальних педагогів) у питанні формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку, дефіцит цілеспрямованого методичного та діагностичного матеріалу, укладеної діагностичної методики виявлення рівнів сформованості соціально-комунікативної компетентності для дітей старшого дошкільного віку із порушеннями інтелектуального розвитку.

Укладена діагностична методика з метою виявлення рівнів сформованості соціально-комунікативної компетентності складалася з чотирьох критеріїв: I критерій – «соціально-мотиваційний», спрямований на виявлення рівнів інтересу дошкільника з інтелектуальними порушеннями до діяльності; II критерій – «соціально-когнітивний» – на дослідження рівнів сформованості соціальних знань за такими показниками: знання про себе, свою родину та статеві ролі, свята та емоції тощо; III критерій – «соціально-діяльнісний» мав на меті виявлення соціальних умінь та навичок за таким показниками: вміння виконувати соціальні (ігрові) ролі, сформованість санітарно-гігієнічних навичок; навичок поведінки у громадських місцях; IV критерій – «соціально-особистісний» передбачав виявлення рівнів сформованості соціальних якостей особистості за такими показниками: вербальна комунікація, самостійність, активність, взаємодія з оточуючими, соціальні форми поведінки, регуляція поведінки.

Отримані результати констатувального етапу дослідження підтвердили необхідність розроблення комплексу сюжетно-рольових ігор з формування компонентів соціально-комунікативної компетентності.

Укладена нами модель формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку складалася з чотирьох блоків: цільового, теоретико-методологічного, змістовно-діяльнісного, діагностико-результативного. Цільовий блок висвітлює мету і завдання реалізації моделі. Теоретико-методологічний блок включає методологічні підходи (діяльнісний, компетентнісний, особистісно-орієнтований, дитиноцентричний), принципи загальної (доступності, індивідуального та диференційованого підходів, активності, соціумності) і спеціальної (єдності діагностики та корекції; корекційної спрямованості навчання; зв'язку з життям; педагогічного оптимізму; соціальної спрямованості навчання) педагогіки. Змістовно-діяльнісний блок репрезентує педагогічні умови, корекційні прийоми, засоби (сюжетно-рольові ігри) та методичне забезпечення. Діагностико-результативний блок висвітлює критерії, показники та оцінювання рівнів сформованості соціально-комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку із порушенням інтелекту.

Особливості проведення сюжетно-рольових ігор представлені наступними формами її організації: індивідуальною (підготовча роботи до сюжетно-рольової гри соціального спрямування), груповою (соціальні ігри із простим сюжетом), фронтальною (активна участь у сюжетно-рольовій грі). Для ефективності процесу корекційного впливу нами було обрано наступні прийоми: «прийом запитання», «прийом пригадування», «прийом сумісних дій», «прийом відтворення характерних дій», «прийом провідника», «прийом помічника». Для зацікавлення дітей, встановлення контакту з ними, створення позитивного емоційного стану ми використовували різні вербальні та невербальні способи спілкування, ритуали «вітання» та «прощання», індивідуальні вітання у різних формах взаємодій. Крім того, засвоюванню

соціального досвіду сприяло використання вказівних жестів, наслідування за зразком виконання, за словесною інструкцією тощо.

Відбулася позитивна динаміка у всіх досліджуваних показниках соціально-комунікативної компетентності, так у дітей експериментальної групи відзначився вищий рівень інтересу до ігрової діяльності, до занять, сюжетно-рольових ігор, взаємодії, іграшок тощо. У респондентів експериментальної групи покращилася реакція на своє ім'я, вони почали краще визначати власну стать, виділяти серед членів родини не лише матір, з допомогою визначали власну позицію у родині.

Якісні зміни в експериментальній групі засвідчили покращення у розумінні базових емоцій (радість, страх, смуток) та зовнішніх їх проявів, відмічено кращий рівень їх розпізнавання. Діти підвищили рівень знань про громадське життя, розуміли сутність таких свят, як Новий рік та день народження.

Упровадження експериментальної системи сюжетно-рольових ігор сприяло й позитивним змінам в розвитку вміння виконувати соціальні (ігрові) дії. Діти намагалися контролювати свою поведінку відповідно до ролі, хоча більшість ігрових дій була фіксована, з'явився певний вербальний супровід гри. Діти почали краще дотримувалися елементарних правил поведінки у добре знайомих місцях та санітарної гігієни.

Виявлено покращення вербальної комунікації дітей, підвищення комфортності при контакті зі знайомим та близьким колом осіб, покращення взаємодії за ініціативою оточуючих.

Підвищилися рівні розвитку самостійності та активності, так діти намагалися більше виконувати елементарних самостійних завдань та відзначилися зниженням вибірковості у контактах під час сумісної діяльності, уподобанням до активної взаємодії з дорослим.

Позитивні зміни відзначені у особливостях взаємодії дітей, так вони могли деякий час брати участь в сумісних іграх з дітьми, колективних видах діяльності, іноді проявляли неадекватні емоційні реакції, для усунення яких

необхідним було перемикання дітей на інший вид діяльності, зміна обстановки тощо. У дітей також відзначалася надмірна емоційність та непосидючість, знижена саморегуляція поведінки, що потребує подальшої корекційної роботи.

Отримані результати проведеного педагогічного дослідження засвідчили ефективність використання впровадженої моделі формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку, що показала позитивні зміни по всіх рівнях сформованості соціально-комунікативної компетентності дітей обраної нозології.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективу вбачаємо у подальшому дослідженні розвитку соціально-комунікативної компетентності у молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку, які навчаються у спеціальних закладах загальної середньої освіти та з інклюзивним навчанням.

Ключові слова: соціально-комунікативна компетентність, старші дошкільники із порушеннями інтелектуального розвитку, сюжетно-рольові ігри.